

ВИТОКИ ТЕОРІЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ВЧЕННЯ Л. БУЛАХОВСЬКОГО

Проблематика невербальної комунікації – це засоби її репрезентації, метамова, науковий апарат, методологія, методики, принципи омовлення і под. В Україні зазначена галузь належить до малодосліджених, позбавлених національної концепції. Актуалізуючи проблематику невербальної комунікації в українському мовознавстві Л. Булаховський в сер. ХХ ст.: на основі вивчення праць зарубіжних і радянських учених він розглянув низку проблем, пов'язаних із з'ясуванням сутності явища, що окреслює параметри невербальної чи паравербальної комунікації, зокрема її зв'язок із комунікацією вербальною, особливості становлення й розвитку, лінгвістичний статус, типи та функції невербальних засобів тощо. Зазначене дає підстави стверджувати, що саме Л. Булаховський стоїть біля витоків теорії та історії української невербаліки.

Ключові слова: невербальна комунікація, невербаліка, теорія та історія української невербальної комунікації, паравербальна комунікація, система поглядів Л. Булаховського.

Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Истоки теории невербальной коммуникации в украинском языкознании: актуализация учения Л. Булаховского. *Проблематика невербальной коммуникации – это средства ее представления, метаязык, научный аппарат, методология, методики, принципы вербализации и под. В Украине названная отрасль принадлежит к малоисследованным, лишенным национальной концепции. Актуализировав данную проблематику в украинском языкознании Л. Булаховский в сер. ХХ ст.: на основании изучения трудов зарубежных и советских ученых он рассмотрел ряд проблем, связанных с выяснением сути явления, указав на параметры невербальной или паравербальной коммуникации, в частности ее связь с коммуникацией вербальной, особенности становления и развития, лингвистический статус, типы и функции невербальных средств и т. д. Проведенный анализ позволяет утверждать, что именно Л. Булаховский стоит у истоков теории и истории украинской невербаліки.*

Ключевые слова: невербальная коммуникация, невербаліка, теория и история украинской невербальной коммуникации, паравербальная коммуникация, система взглядов Л. Булаховского.

Kosmeda T., Osipova T. The Circuit of the Theory of a Non-verbal Communication in Ukrainian Linguistics: the Actualization of the Theory of L. Bulakhovsky. *The non-verbal and paralingual means alongside with the verbal ones belong to the parameters that of a "live" speech in particular colloquial or folk- colloquial. These parameters are realized in an every discourse practice of a certain person who represents a certain nation, a linguistic culture. These non-verbal and paralingual means accompany a verbal communication.*

The following questions constitute the problematic items of a non-verbal communication: the characteristics of a non-verbal communication system, the means of its representation, the metalanguage, a scientific terminology, the methodology, the representation of the methods of its description, the principles of its verbalization, taking into account the ornamental means of a language, Ukrainian discourse practice with non-verbal means, the principles of dictionary compiling of non-verbal signs in Ukrainian linguistic culture (lexicographic non-verbalics) etc.

A non-verbal communication as a communicative phenomenon was investigated by foreign linguists at the end of the XXth century (M. Arhile, R. Berdwistle, R. Ackman, V. Frizen, A. Pees, D. Hall, I. Horelov, H. Kolshansky, V. Labunska, T. Nikolaeva, H. Cradelin). In Ukraine this domain belongs to a less investigated one, deprived of a national conception. But L. Bulakhovsky

actualized the problem of a non-verbal communication in Ukrainian linguistics in the middle of the XXth century. Nowadays there are scientific researches of Ukrainian linguists (A. Bartashova, S. Holoschuk, H. Demydenko, N. Kolovorotina, T. Osipova, I. Popyk, I. Putsyata, L. Soloschuk, O. Starodubtseva, O. Teslya, O. Yanova and the others). In the researches of the abovementioned linguists a non-verbal experience of the Ukrainians hasn't been elucidated, the theory hasn't been elaborated; these factors cause the use of a foreign scientific literature and the implementation of foreign strategies and tactics which in their turn have a negative influence on the formation of a national self-consciousness and self-identification of a certain speaker and the nation in general.

The goal of this scientific research – to characterize the views of L. Bulakhovsky on the problem of a non-verbal communication who, after a thorough analysis of the works of foreign and soviet psychologists, physiologists and linguists (V. Behтерева, V. Vundt, D. Due, F. Zelinski, O. Jesperson, F. Kainz, L. Levi-Brull, I. Pavlova, I. Sechenova), analyzed a set of topical issues connected with the essence of the phenomenon that defines the parameters of a non-verbal and paralingual communication, in particular its connection with a verbal communication, the peculiarities of its development, a linguistic status, the specificity of functioning, the types and functions of non-verbal means. All these enumerated factors give reasonable grounds to assert that L. Bulakhovsky was one of the founders of the theory and history of Ukrainian non-verbalics.

Keywords: *non-verbal communication, non-verbalics, theory and history of Ukrainian non-verbal communication, paraverbal communication, system of views of L. Bulakhovsky.*

До основних параметрів “живого” мовлення, зокрема й розмовного чи народно-розмовного, що зреалізуються в повсякденній дискурсивній практиці кожної конкретної людини як представника відповідної нації, лінгвокультури, належать поряд із вербальними також і невербальні та паралінгвальні засоби, що, відповідно, завжди супроводжують вербальну комунікацію. Психологи стверджують, що в процесі взаємодії людей 60–80 % комунікації здійснюється завдяки невербальним засобам і лише 20–40 % – за допомогою засобів вербальних. Саме тому існує нагальна необхідність описати історію розробки проблем української невербальної комунікації, що ґрунтується на відповідних теоретичних засадах українських учених. Проблематику невербальної комунікації складають такі питання, як характеристика її системи, засобів репрезентації, окреслення метамови, наукового апарату, методології, репрезентація методик її опису, а також принципів її омовлення, урахування й орнаментальні засоби мови, українська дискурсивна практика з урахуванням чинника невербаліки, принципи укладання словника невербальних знаків української лінгвокультури (лексикографічна невербаліка) і под. Невербальну комунікацію розглядають сьогодні в різних аспектах – гендерному [Див.: 12], стилістичному (невербальна орнаменталіка) [Див.: 14], етнокультурному [Див.:14], ідіолектному (індивідуально-авторському – письменницька невербаліка) [Див.: 14] та ін.

Комунікація – процес багатоаспектний і синкретичний, а її успішність, безперечно, пов'язана з мисленнєвою діяльністю людини, її комунікативною спроможністю (здатністю), комунікативною компетенцією і низкою її складників [Див.: 13], комунікативними можливостями людини загалом – насамперед умінням кодувати й декодувати відповідні повідомлення: вербальні й невербальні (паралінгвальні), а це мотивовано певним способом чи типом кодування інформації.

Фахівці зазначають, що «антропоцентрична парадигма в дослідженні мови, яка передбачає розгляд діяльності людини у всіх її аспектах, інтерес до комунікації у всіх її проявах створили умови для залучення невербальних компонентів комунікації до кола інтересів мовознавчих розвідок <...>. Комунікативні здібності мовця виявляються передусім на вербальному рівні, але комунікація – це складний комплекс, основними принципами якого залишаються багатоаспектне сприйняття змісту повідомлення через стосунки мовців, транзакційний та нелінійний характер» [18 : 3].

Засоби невербальної комунікації, що ґрунтуються переважно на індивідуально-чуттєвих формах полісенсорної природи людини, утворюють взаємопов'язану комунікативну систему, парамову, що віддзеркалює загальнолюдські, національні й індивідуальні особливості невербальної поведінки як складника поведінки комунікативної «особи конкретної національної лінгвокультури із застосуванням паравербальних засобів спілкування у відповідних умовах і ситуаціях з послідовним опертям на національно-культурні звичаї, традиції, стереотипи тощо» [11 : 62] – вони можуть визначати мету спілкування, взаємовідносини між комунікантами, їхній соціальний статус, характер комунікативної ситуації, індивідуальну специфіку спілкування, що й мотивує виокремлення відповідних дослідницьких аспектів невербаліки, про що йшлося вище.

Наголосимо також, що сьогодні необхідні наукові дослідження, які комплексно описують моделі невербальної комунікації [Див.: 15]. Це потрібно передусім для вироблення відповідної теорії, адже сучасні праці з проблем невербальної комунікації мають радше науково-популярний характер, аніж науковий. Кожний мовець моделює мовну вербальну й невербальну поведінку, зокрема й невербальні, паравербальні дії [Див.: 16].

Нині в лінгвістиці побутує розуміння невербальної комунікації як «цілеспрямованого процесу інформаційного обміну, знаковими системами якого можуть бути біологічно доцільні поведінкові сигнали тварин, спрямовані на сумісну адаптацію до навколишнього середовища, парамови жестів і міміки, математична й комп'ютерна символіка, мистецтво, гра, телепатичний зв'язок і т. ін. Урешті-решт, взаємодію людини з довкіллям за допомогою органів чуття без участі мови, що зумовлює отримання інформації, можна також кваліфікувати як невербальну комунікацію» [17 : 412]. Як бачимо, в українських словниках лінгвістичних термінів поняття невербальної комунікації має відповідне широке окреслення.

Невербальна комунікація як комунікативне явище активно студіювалася наприкінці ХХ століття за межами України. Теоретичні надбання М. Аргайла, Р. Бердвістла, Р. Екмана, В. Фрізена, А. Піза, Д. Холла та ін. створили підґрунтя й отримали розвиток у наукових школах російських дослідників – І. Горелова, Г. Колшанського, В. Лабунської, Т. Ніколаєвої, Г. Крейдліна. В Україні ця галузь належить до малодосліджених, позбавлених національної концепції, однак актуалізував проблематику невербальної комунікації в українському мовознавстві Л. Булаховський ще в середині ХХ сторіччя.

Сьогодні маємо поодинокі наукові розвідки таких дослідників, як А. Барташова, С. Голошук, Г. Демиденко, Н. Коловоротна, Т. Осіпова, І. Попик, І. Пуцята, Л. Солошук, О. Стародубцева, О. Тесля, О. Янова та ін., які ще, на жаль, цілісно не висвітили невербальний комунікативний досвід українців, їхню парамову, а відсутність теоретично-довідкової бази зумовлює використання зарубіжної наукової літератури й упровадження в сучасне спілкування іноземних стратегій і тактик, що негативно впливає на формування національної самосвідомості й самоідентифікації окремого мовця й української нації загалом.

Мета цієї наукової розвідки – схарактеризувати погляди Л. Булаховського на проблематику невербальної комунікації.

На основі ретельного вивчення праць найбільш видатних зарубіжних і радянських психологів, фізіологів і лінгвістів середини ХХ сторіччя (В. Бехтерева, В. Вундта, Д. Дьйої, Ф. Зелінського, О. Єсперсена, Ф. Каїнца, Л. Леві-Брюля, І. Павлова, І. Сеченова) Л. Булаховський розглянув низку актуальних проблем, пов'язаних із з'ясуванням сутності явища, що окреслює параметри невербальної чи паравербальної комунікації, зокрема її зв'язок із комунікацією вербальною, особливості становлення й розвитку, лінгвістичний статус, специфіку функціонування, типи та функції деяких невербальних засобів тощо.

Думки Л. Булаховського в зазначеному ракурсі як відповідна система ще не були належно осмислені й розвинуті українськими й зарубіжними мовознавцями, тому вважаємо за необхідне їх актуалізувати, докладно репрезентуючи ключові положення системи поглядів зазначеного вченого з розглядуваної проблеми, в чому й полягає новизна цієї студії.

Л. Булаховський писав, що «своєрідний характер звукової мови людини починається там, де є край безпосередньому розумінню за допомогою яких-небудь виражальних рухів» [8 : 172]. Він уважав, що первісний стан мови – це «мова жестів як супровідний до звукової мови засіб спілкування» [1 : 191–192]. Отже, Л. Булаховський наголошує, що теорія невербальної комунікації має витоки в різних теоріях походження мови, її пояснюють саме через розуміння механізму походження мови, адже аналіз низки теорій походження мови дає змогу стверджувати, що паралінгвальні засоби виникли на основі «наслідування акустичних вражень від предметів і явищ через споріднені їм звукові жести. У первинному мовному вислові, за В. Вундтом, головним є <...> **звуковий жест**, відповідний рух мовних органів людини, який може бути, як і інші жести, і **власне вказівним**, і **наслідувальним**, і входить в суцільний вислів почувань та уявлень, прилучаючись **до жестів рук та рухів тіла** лише як **окремий вид мімічних рухів узагалі**. Через **звуковий жест** постає мовний звук. <...> Звукові жести відрізняються від інших лише тим, що з ними асоціюється виразний звук, який через мімічний рух набуває своєрідної артикуляції та модуляції...» (курсив і жирний шрифт авторський) [7 : 179].

Глибокою видається й думка вченого про те, що «генетично зв'язок звукової мови з мовою жестів свідчить про **фактичний (суто вказівний) характер первісної мови**» (курсив і жирний шрифт авторський) [10 : 201]. До речі,

сучасні психологи зазначають, що в комунікативній діяльності дітей актуалізуються насамперед також указівні жести.

Так звана «теорія наслідування (відтворення) за допомогою звуково-го жесту <...> покладає **в основу первісної мовної діяльності людини моторні акти**, а не звукові утворення як такі...» (курсив і жирний шрифт авторський) [7 : 180].

Л. Булаховський вважає вартою уваги й теорію В. Вундта, який писав, що для постановки проблеми походження мови й гіпотетичного її розв'язання важливим є матеріал, що стосується **виражальних рухів**. Серед виражальних рухів дослідник чітко розрізняє дві групи: 1) «**пантомімічні**, психічна функція яких полягає в **зазначенні уявлень**» і 2) «**внутрішні та мімічні**, що **виражають чуття**» (курсив і жирний шрифт авторський) [7 : 180]. Маємо початки класифікації типів рухів та вказівку на їхні первинні функції.

Зрозуміти сутність невербальної чи паравербальної комунікації дає змогу й аналіз мовлення відсталих народів. Л. Булаховський наголошував, що «жестикуляція як засіб дійти до порозуміння для багатьох мов відсталих народів є майже доконечне їх доповнення» [2 : 193]. Учений погоджується з думкою французького лінгвіста Л. Леві-Брюля в тому, що навіть «у більшості дикунських громад існують дві мови: одна – усна, друга – мова жестів. І нема сумніву, що ці мови впливають одна на одну. <...> для того, щоб скласти собі уявлення про спосіб мислення дикої людини, конче **треба уявляти поряд з її усним мовленням також рух її рук. Той дикун, що не розмовляє інакше, як за допомогою рук, не може також і мислити без їхньої допомоги**. Визнаючи, що звукова мова на її примітивних стадіях розвивалася в оточенні і при виразній допомозі жестикуляції...» (курсив і жирний шрифт авторський) [3 : 195]. Наголосимо, що і в сучасній психолінгвістиці існує думка, що жести безпосередньо пов'язані з мисленневою діяльністю людини.

В іншій своїй праці Л. Булаховський зауважує: «...треба гадати, що раз у раз **багаті виражальні рухи – жестикуляція, міміка, виразний нахил до жестів відтворення** відіграли при цьому велику роль, роблячи можливим розклад цілого враження. Серед жестів при цьому особливо привертає до себе увагу такий виключно людський жест, як **вказівний**, <...> своєю природою цей жест більше за інші психологічно підготовляв відокремлення в свідомості предметів, тобто **найбільшою мірою сприяв виробленню мовного мислення з однією з найважливіших його категорій...**» (курсив і жирний шрифт авторський) [2 : 195]. Указівні жести є первинними під час формування невербальної комунікативної компетенції дитини.

Л. Булаховський називає мову жестів «суперницею звукової мови», акцентуючи увагу на тому, що «звукова мова відокремилася від міміки та жестів, з якими вона первісно була щільно пов'язана, і поступово здобула перевагу над ними». Зазначена перевага «полягає в тому, що людський слух сприймається більш ефективно, ніж зір. <...> і це не раз підкреслювалося вченими-теоретиками, – а саме те, що людина відрізняє послідовні слухові враження з перервою між ними з 0,16 сек., а для зорових вражень потрібна перерва в 0,47 сек., тобто майже втричі більше» [3 : 195].

Дослідник актуалізує думки Ф. Зелінського стосовно відповіді на питання, у якому хронологічному відношенні перебуває мова жестів щодо мови словесної. Це питання пов'язане з проблемою визначення пріоритету, що виникає в процесі порівняння мовної дієвості почуттів і уявлень. *Обидва типи мови (звукова і жести́ва) існували, вочевидь, паралельно, але звуки омовлюють насамперед почуття, а жести — уявлення.* «Звук спочатку був тільки додачею до жестів. <...> через асоціацію уявлення стало переходити від жесту до слова, доки нарешті вони не помінялись ролями: жест перетворився на додаток до слова...» [4 : 196]. Отже, слово все-таки “перемогло” жест.

Як теоретик гендерної лінгвістики [Див. про це: 12], Л. Булаховський зважає й на гендерні заборони щодо використання словесної мови й актуалізацію мови жести́вої: так, у деяких народів удовам після смерті їхніх чоловіків заборонялося певний час використовувати звукову мову, а лише мову жестів, тобто траур супроводжувався мовчанням із залученням за потреби передачі певної інформації мови тіла, жестів тощо [Див.: 9].

Із актуалізацією невербалики, на думку Л. Булаховського, слід пов'язувати навіть мову закоханих. Зазначений учений наводить із цього приводу слова О. Есперсена: «Мова людини народилася під час залицання. Перші виявлення мови <...> це щось середнє між любовними виспівами kota на даху і мелодійними піснями закоханого солов'я» [6 : 178–179]. Сказане пов'язане зі статевою теорією походження мови.

Розмірковуючи про структуру й систему мови жестів, Л. Булаховський подає роздуми щодо особливостей її будови, порівнюючи невербалику з вербальними засобами мови, виводить правила побудови невербального повідомлення, порівн.: «... мова жестів взагалі не знає будь-якої граматики, паралельної морфології, але, — і в цьому навряд чи можна сумніватися, — в ній є риси, що наближають її до синтаксису, точніше, до того, що входить у поняття порядку слів. У вивчених В. Вундтом мовах жестів: африканських дикунів, глухонімих, католицьких ченців (цистерцинів) тощо, — усі додержуються певного порядку передачі уявлень. <...> **Порядок уявлень у мові жестів підлягає трьом основним правилам:** підмет передує присудку, означуване передує означенню; додаток (об'єкт) подається раніше, ніж присудок, від якого він залежить. Ці три правила кінець кінцем сходять на одне загальне, сформульоване Ф. Зелінським так: безпосередньо уявлюване поняття передує тому, яке не можна уявити саме по собі. Ми говоримо так: «біла людина будує хату», додержуючись тільки першого з зазначених правил, але мовою жесту це слід передати так: «людина біла — хату будує». Такий порядок членів речення відбиває загальну вимогу: *людина і хата* уявляються безпосередньо, а *білий і будувати* не можна собі уявити без їх субстратів — “білого предмета” і “того, що будується”...(курсив та жирний шрифт авторський)» [5 : 213].

Отже, як бачимо, основи теорії невербальної комунікації в Україні розробив Л. Булаховський, який, підсумувавши досягнення зарубіжної й радянської науки в цій лінгвістичній сфері, окреслив шляхи становлення невербальних (паравербальних) засобів мови, з'ясував причини й способи

їхнього поступу, порівняв підгрунття вербальної та невербальної комунікації, виокремив деякі її типи. Крім того, дослідник наголошував, що невербаліка дає змогу більш яскраво виразити афективно-емоційний феномен людини. Комунікативних актів, що склалися б лише зі слів, або лише із жестів, зрозуміло, не існує. Культура, до якої належить людина, визначає умови й події, що викликають певні емоції, і керує невербалікою та реакціями, яку вона може викликати. Одна з основних функцій невербальної комунікації – виявляти емоції за допомогою зовнішньої поведінки, адже сигнали невербаліки повідомляють, головно, про емоційний стан людини, на що також указував Л. Булаховський, розробляючи і положення лінгвоемоціології.

Перспективу цього дослідження вбачаємо в укладанні історії становлення теорії української невербальної комунікації, у якій погляди Л. Булаховського посідають важливе місце, але витоки невербаліки вбачаємо і в працях інших українських учених, насамперед О. Потебні, І. Франка, Д. Овсянико-Куликовського та ін., погляди яких щодо невербальної комунікації ще необхідно належно висвітлити.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Булаховський Л. А.** Загальний погляд на походження мови Л. Нуаре / Л. А. Булаховський // Булаховский Л. А. Избр. труды : в пяти томах. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 191–192.
2. **Булаховський Л. А.** Мовний звуковий символізм / Л. А. Булаховський // Булаховский Л. А. Избр. труды : в пяти томах. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 193–194.
3. **Булаховський Л. А.** Переваги звукової мови / Л. А. Булаховський // Булаховский Л. А. Избр. труды : в пяти томах. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 195.
4. **Булаховський Л. А.** Питання про хронологічне відношення мови жестів і словесної / Л. А. Булаховський // Булаховский Л. А. Избр. труды : в пяти томах. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 196.
5. **Булаховський Л. А.** «Порядок слів» у мові жестів / Л. А. Булаховський // Булаховский Л. А. Избр. труды : в пяти томах. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 213.
6. **Булаховський Л. А.** Статеві теорії походження мови / Л. А. Булаховський // Булаховский Л. А. Избр. труды : в пяти томах. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 178–179.
7. **Булаховський Л. А.** Теорія В. Вундта / Л. А. Булаховський // Булаховский Л. А. Избр. труды : в пяти томах. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 179–180.
8. **Булаховський Л. А.** У чому полягає своєрідний характер людської мови / Л. А. Булаховський // Булаховский Л. А. Избр. труды : в пяти томах. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 172.
9. **Булаховський Л. А.** Увага до психологічної властивості відсталих народів / Л. А. Булаховський // Булаховский Л. А. Избр. труды : в пяти томах. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 199–200.
10. **Булаховський Л. А.** Фонетична сторона первісної мови / Л. А. Булаховський // Булаховский Л. А. Избр. труды : в пяти томах. – Т. 1 : Общее языкознание. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 201.
11. **Загнітко А.** Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 томах / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 3. – С. 62.
12. **Космеда Т. А.** Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика : кол. моногр. / Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. – 472 с.
13. **Космеда Т. А.** Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : моногр. / Тетяна Анатоліївна

Космеда. — Дрогобич : Коло, 2012. — 372 с. 14. **Космеда Т. А.** Степан Руданський : Феномен моделювання «живого» мовлення українців : моногр. / Т. А. Космеда, Т. Ф. Осіпова, Н. В. Піддубна; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. — Харків-Познань-Дрогобич : Коло, 2015. — 312 с. 15. **Коццолино М.** Невербальна комунікація : теорії, функції, язык и знак / М. Коццолино ; пер. с итал. О. А. Шипиловой. — Х. : Гуманит. центр, 2009. 16. **Осіпова Т. Ф.** Вербалізація паралінгвальних засобів комунікації у творах Т. Г. Шевченка / Т. Ф. Осіпова // Лінгвістичні дослідження: збірник наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2013. — Вип. 35. — С. 215–225. 17. **Селіванова О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-Д, 2006. — С. 412–413. 18. **Солощук Л. В.** Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі : Автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04 — / Л. В. Солощук. — Київ, 2009. — 24 с.

Космеда Тетяна Анатоліївна — доктор філологічних наук, професор, Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Польща), 61-874 Poznac, Al. Niepodlegońси 4
E-mail: tkosmeda@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0127-6570>

Tetyana Kosmeda — prof. dr hab. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Poland) 61-874 Poznac, Al. Niepodlegońси 4

Осіпова Тетяна Федорівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Блюхера, 2.
E-mail: lingvos@meta.ua
<http://orsid.org/0000-0003-2899-2606>

Tetyana Osipova — Candidate of Philology, Associate Professor at the Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, 61168, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.
E-mail: lingvos@meta.ua